

Workshop werkconferentie Rozet & HAN, oktober 2023

Arnhem in de geschiedenisles

Bronnen om het geschiedeniscurriculum iets lokaler te maken

Door:

Koen Henskens

Vakdidacticus Geschiedenis, Hogeschool Arnhem en Nijmegen

Inleiding

Dit bestand is bedoeld voor alle geschiedenisdocent in de regio Arnhem en is samengesteld voor een werkconferentie van Rozet en Erfgoed Centrum Gelderland in samenwerking met de Hogeschool Arnhem en Nijmegen om lokaal erfgoed in het onderwijs te bevorderen.

Alle geschiedenisdocenten werken met een landelijk curriculum dat 10 tijdvakken kent en 49 kenmerkende aspecten herbergt. Deze tijdvakken en aspecten zijn vaak nationaal of internationaal geïoriënteerd en vormen hierdoor voor leerlingen vaak een 'ver-van-je-bed'-gevoel waardoor de inhoud niet interessant of relevant gevonden wordt. Het is moeilijk voor leerlingen om een relatie te leggen met de leerstof en hun eigen leven en leefomgeving.

Met deze werkvorm is een poging gedaan om voor elk tijdvak en voor zoveel mogelijk kenmerkende aspecten bronmateriaal te vinden dat voor de leerlingen in Arnhem en omstreken beter aansluit. Ötzi leefde ergens in de Alpen, maar in Schuytgraaf zijn ook prehistorische kampen opgegraven en werktuigen gevonden. In elk schoolboek staat Willibrord genoemd, maar in regio Arnhem heeft hij niet bekeerd. Werenfried, één van zijn metgezellen wel en hij ligt in Elst begraven. Bij slavernij wordt vaak aan de WIC gedacht en dure grachtenpanden, maar weinigen weten dat landgoed Zypendaal ook op geld uit de slavernij is gefinancierd. En elke Arnhemmer kent ijssalon Trio aan de Steenstraat, maar wie maakt een verband met de ijssalon en Italiaanse gastarbeiders die in de jaren 50 en 60 in Arnhem kwamen werken, onder andere bij de Nederlandse Kunstzijdefabriek, de Enka.

Hieronder zijn 60 Arnhemse – lokale – bronnen bij elkaar gezet. Ze spannen alle 10 de tijdvakken en zijn lokale uitwerkingen van meer dan de helft van alle kenmerkende aspecten. Ze zijn bij elkaar gezocht om geschiedenisdocenten in de regio een makkelijke vertaalslag te geven om het (inter)nationale verhaal van de kenmerkende aspecten een lokale koppeling te geven. Hierdoor krijgen de kenmerkende aspecten hopelijk meer betekenis voor de leerlingen en leren ze ook dat hun eigen leefomgeving een interessante en uitgebreide geschiedenis kent, waar de geschiedenisles een logisch verband mee houdt. Zolang leefomgeving en inhoud in de les aan elkaar gekoppeld zijn zal de geschiedenis voor de leerling beter beklijven. Het is nu immers concreter, en bekender geworden voor de leerling.

Voor didactische doeleinden zijn alle jaartallen uit de primaire bronfragmenten gehaald.

Suggesties voor in de les

- De bronnen kunnen makkelijk toegevoegd worden aan het reeds bestaande lesmateriaal/methode. Het kan als **extra voorbeeld** of **instap** gebruikt worden voor meer betekenisgeving.
- De bronnen kunnen ook ingezet worden als vorm van **examentraining**. Het is interessant om de leerlingen alle 60 bronnen tegelijk te geven, daarbij ook de kaartjes met tijdvakken uit te delen en ze vervolgens te vragen welke bronnen bij welk tijdvak en welk kenmerkend aspect horen.

- Een andere optie is om leerlingen te laten **spelen met de bronnen** aan de slag te zetten. Alle kaarten worden op een dichte stapel gelegd. Eén leerling draait de bovenste kaart om en legt hem op tafel. De volgende leerling pakt de volgende kaart, draait hem om en legt deze voor of na de kaart die er al ligt, afhankelijk of de gebeurtenis op de kaart voor of na de gebeurtenis plaatsvond die al op tafel ligt. De volgende leerling pakt weer een kaart, en legt deze ook op de juiste plek. Zo ontstaat er een chronologie van verschillende bronnen. Op het moment dat een leerling twijfelt of een andere leerling hem goed neerlegt, kan hij dit melden. De leerlingen gaan dan de goede antwoorden opzoeken en controleren of de volgorde klopt. Je kan bij een foute volgorde een punt geven aan degene die de fout ontdekt heeft. Als de leerling die twijfelde ongelijk had, omdat de volgorde wel klopt, dan kan je de andere spelers een punt geven. Na controle kan er weer een nieuwe rij begonnen worden. Met de kaarten zijn natuurlijk veel meer spelvormen te bedenken.

Waar komen de bronnen vandaan?

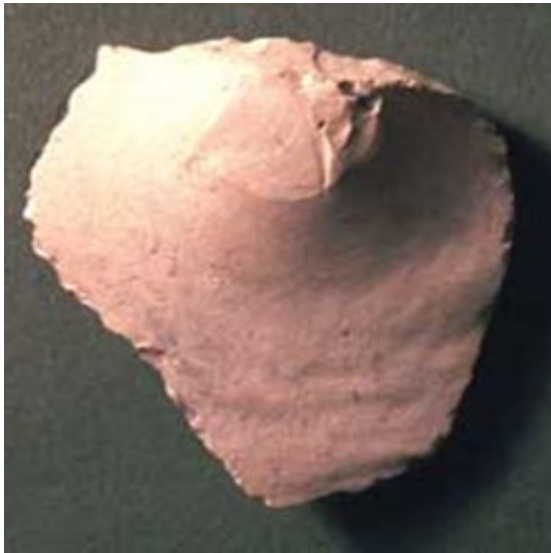
De meeste bronnen komen uit de **Vernieuwde Canon van Arnhem**, onlangs verschenen uit de hand van Jan de Vries. Jan de Vries heeft ook de website www.arneym.nl waar veel materiaal digitaal is terug te vinden. Ook de website www.mijngelderland.nl heeft veel informatie en heeft niet alleen de canon van Arnhem, maar ook die van andere Gelderse steden opgenomen.

Voor mooie visuele beelden van historisch Arnhem raad ik ook het youtubekanaal **3dArnhem** aan, waar hele mooie animaties van Arnhem op verschillende momenten in het verleden te vinden zijn.

De hier gepresenteerde bronnen zijn slechts een greep uit veel meer mooie en makkelijk te vinden bronmateriaal over de Arnhemse geschiedenis. Ik hoop dat de bronnen de lokale docenten nieuwsgierig maken en stimuleren om dieper in de lokale geschiedenis te duiken.

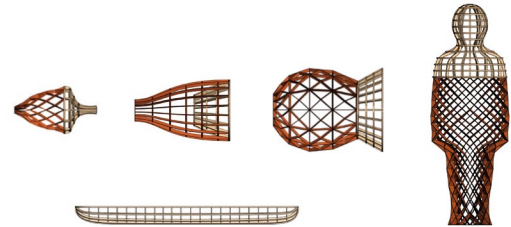
Dit is een pdf-versie van de werkvorm (zodat niet alles verspringt). Als je liever de word-versie ontvangt, mail naar koen.henskens@han.nl en dan zal hij opgestuurd worden.

Vuurstenen schraper

Archeologische vondst uit Warnsborn bij Arnhem.
ca. 70.000 jaar oud

Pandorama

Kunstwerk *Pandorama* (2016) in de Schuytgraaf door Alphons ter Avest over de eerste bewoners van de Schuytgraaf: een mens, een fuik, een kruik, een boot en een noot.

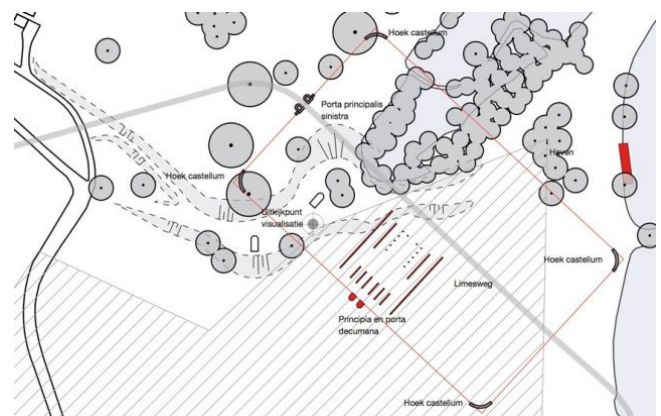
LEGIMPF

'Wij, trouwe soldaten, waren hier!'

Een gave tufsteen met de inscriptie LEGIMPF is het fraaiste overblijfsel van de Romeinse legerplaats in Meijnerswijk. De afkorting staat voor '**LEG**io **I** **M**(inerva) **P**(ia) **F**(idelis)'; het eerste legioen met de bijnaam Minerva, deugzaam en trouw. Minerva is de Romeinse versie van de Griekse godin Pallas Athena, symbool van moed en slimheid en beschermvrouwe van de strijdende soldaten.

Castellum Herculis

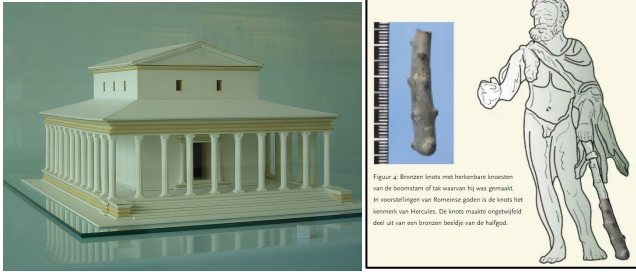

Tekening van Castellum Herculis in Meijnerswijk

Foto van huidige situering van het castellum.

Tempel in Elst

In Elst bouwde men een Gallo-Romeinse ommangstempel die gewijd werd aan de hoofdgod van de Bataven: Hercules Magusanus. Deze tempel was groter met afmetingen van 31 bij 23 meter en was 15 meter hoog. Als bouw materiaal gebruikte men tufsteen afkomstig uit de Eifel. Bij archeologisch onderzoek vond men meerdere kuilen met daarin de resten van dieren en andere offergaven. In de derde eeuw raakte de tempel buiten gebruik. Tot in de achtste eeuw waren de restanten van de tempel nog te zien.

Tacitus

‘Toen de plannen van Civilis niet tot succes leidden, ging hij over op geweld. Het Romeinse leger stelde zich bij de Rijn tegenover hem op. De schepen, die na het verbranden van de forten, daarheen gevaren waren, vormden op de rivier een frontlinie. De strijd was nog maar net ontbrand, toen een Romeins cohort van de Tungri naar Civilis overliep. De Romeinse soldaten werden, in hun verbijstering om dit plotselinge verraad, door hun vijanden onmiddellijk gedood.’

Tacitus, *Historiën*

Annales Xantenses

‘Anno 847 hebben de Noormannen her en der de christenen uitgeplunderd en de oorlogen tegen de graven Sige en Liuthar gevoerd. Zij zijn, voorbij de vicus Dorestat, negen mijl de rivier de Rijn opgevaren tot aan de vicus van Meginhard Nadat ze daar buit gemaakt hadden zijn ze teruggekeerd.’

Uit: *Annales Xantenses*

Adela van Hamaland

‘De volgende dag is Balderik met een klein gevolg de Rijn overgestoken om met zijn schoonzuster te spreken. Door beide partijen werd fel gevochten en Balderik kreeg de overhand, toen deze tegen aller verwachting in plotseling zijn paard wendde en op de vlucht sloeg. Zijn vrouw Adela sprak hem daarop minachtend aan en betichtte hem van lafheid en luiheid. Haar hoge geboorte en hoge rijkdom hadden haar al te trots gemaakt.’

Uit: Alpertus van Metz,
Gebeurtenissen van deze tijd

Hamaland

Kaart van het Karolingische rijk en de gouwen (pagi) waarin het onderverdeeld was. Arnhem lag in Pagus Hamaland

Sint Maartenskerk

Links: Opgravingen door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed in de Eusebiuskerk waar de resten van de vier kolommen van de oude St. Maartenskerk te zien zijn.

Rechts: Plattegrond van de Eusebiuskerk, met aan de rechterkant (het zuiden) in het blauw de resten van de Maartenskerk

Werenfridus

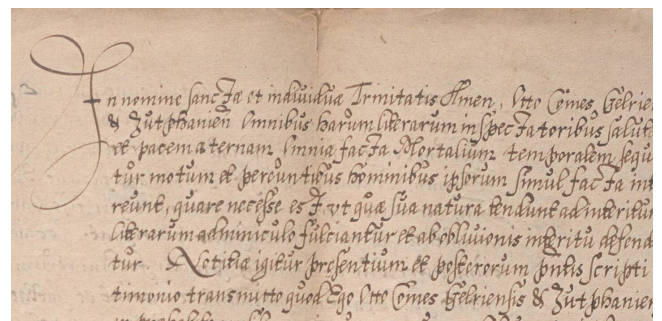
Links: Beeld 'Het mysterie van Werenfried' (2000) in Elst door kunstenaar Alphons ter Avest

Rechts: Het wapen van Elst, bestaande uit het wapen van bisdom Utrecht, graafschap Gelre en de boot met het lichaam van missionaris Werenfried

Stadsrecht

'In naam van de heilige en ongedeelde Drieëenheid. Amen. Ik, Otto, graaf van Gelre en Zutphen....heb van de plaats Arnhem een stad gemaakt en daaraan alle vrijheid verleend, opdat deze stad en de mensen die erin wonen en erin zullen wonee, zich in vrijheid mogen verheugen...'

Graaf Otto II

16^e eeuwse afschrift van de stadsrechtenverlening. Het origineel is verloren gegaan.

Sabelpoort

De sabelpoort is de enig overgebleven middeleeuwse stadspoort van Arnhem. Boven de ingang staat het wapen van Arnhem, de dubbelkoppige adelaar.

Commanderij van Sint Jan

Na de beslechting van de binnenlandse onlusten richtte de keizer (Frederik Barbarossa), na aandringen van paus Urbanus, zich op de heilige oorlog en verlossing van de christenen in de Joodse landen. De graven van Gelre en Holland zijn te water overgescheept naar Sicilië, de verzamelse van de vloot, naar het hart van Azië. Daar hebben zij de zeekust ingenomen en de steden geplunderd. Otto vond, na drie jaar thuis komende, de Geldersen verwickeld in een onenigheid tussen de bisschop van Utrecht en de stadhouder van Coevorden.

Stadsstempel

Met dit soort stadsstempel verzegelde het stadsbestuur van Arnhem hun aktes.

De Korenmarkt

Foto van de Korenmarkt, voorheen de Nieuwe Markt (Nye-Merckt)

‘Wij Reinald, hertoghe van Gelre laten weten dat nergens elders zijn zoude mogen getapt worden dan in de Hoffsteeden ende Herberghen aen die Nye-Merckt, die daer van oudts gewoen waeren jaerlicx an den Vorst sijnen tinsen en tolln te betaelen; de hofsteden Gelre,....Stemenborgh, alde Schouwenborgh, Robynshise ende ons hus geheiten den Hooibergh.’

Oorkonde van Reinald III van Gelre

De Hanze

‘Goessen van den Gruithuus tot Lubich van den Stad wegen, om deselve in de Hanse te Brengen, ende Hem werdt medegegeven aan specerijen uit den Apteken vuer der pestilientien wille, die onderweghen regierde, kneel, gengber, ende polver vuer die pestilentie.’

Gerard van Hasselt, Kronijk van Arnhem

Oudste afbeelding van de Rijnkade

Karel van Gelre geeft zich over

‘Ik ben, mijn heer, uw dienaar en hier gekomen om te betuigen dat mij de macht ontbreekt om u te weerstaan. Derhalve leg ik mijn moed en de wapenen neer en smeeke u om een eerlijke vrede. De vorsten van Bourgondië hebben mij van mijn zevende tot vijftiende jaar opgevoed. Daarna ben ik door de Fransen gevangen genomen en tot mijn twintigste in een verschrikkelijke gevangenis verbleven. Nochtans ben ik niet zozeer aan hen verplicht, alswel aan u en uw geslacht.’

Uit:

Arend van Slichtenhorst, *XIV boeken van de Geldersse geschiedenissen*

Beeldenstorm

Den 7 Septembris, siin in den Minnebroederskerck de beelden omverregesmeten ende is daerop de eerste predicatie gedaen van de Gereformeerde, de klokke ontrent acht a negen ueren.

...

Den 19 Septembris, is door bevel van de magistraet de beeltstrominge geschiet in de Grootte ofte Oude Kercke ende st. Walburgen, waerhenen de lantsknegten met bloten sweerde ende geladen roers ziin gegaen, ende hebben de saecke geëffectueert.

Uit:

Verslag stadssecretaris Gerhard Sluysken

Verordeningen

3 december

Willen gelieven het bakken van St. Nicolaasgoed te verbieden, op verbeurte van hetzelve. Bij arbitraire straf is het aan de ouders verboden om hunne kinderen de schoen te laten zeten. Om alsoo de Paepsche superstitie niet in de jonge kinderen te planten, maar uit te roeijen.

...

20 december

Wierd het omgaan en zingen met de driekoningenster, bij verbeurte van het opperkleed, verboden.

Uit:

Verordeningen Arnhems stadsbestuur

Rijnverlegging

De oudste kaart van Arnhem, door Jacob van Deventer in opdracht van Filips II

‘Kairle hertouge van Gelre inde greve van Zutphen....Wij doen kondt, so onse lieve getrouwen burgermeesteren, schepenen ind rait onser stat Arnhem nu durch ernstlicken beveil van ons ind consent van onsen burgeren eyne penninyk ordiniert ind gestald hebben op ’t gemaell van den koirn, tot betaelen om mitten penningen dairvan komende den Rijnstroem durch den stranch naere bij onser stat to leijden.’

Eusebiuskerk

Op deze muurschildering in de Eusebius die het verhaal van Jezus van passie tot Pasen verdeeld, zijn de gezichten uitgekraast. Hier zie je de kruisafname met Jezus in de armen van Maria. Maria is overschilderd met een wijdingskruis.

Kaart van Arnhem

Op de kaart van Arnhem in de wereldberoemde atlas van de gebroeders Blaeu is goed te zien dat de middeleeuwse stadsmuren zijn vervangen door modernere stadswallen.

Michiel de Ruyter

‘Het is mij ondoenlijk geweest u eerder te schrijven vanwege de gewenning aan de barbaarse elementen van de zee. Wij zijn nu enige dagen Yarmouth en Hastings, maar geen oorlogsschepen vernemend. Zijn van daar vertrokken naar de Duinen, om voor de Thames van Londen te laten zien wat voor geluk God Almachtig ons daar zal geven.’

Rutger Huijgens, burgemeester van Arnhem, *brief aan stadsbestuur Arnhem*

Zypendaal en de familie Brantsen

‘Tegen de weglopers

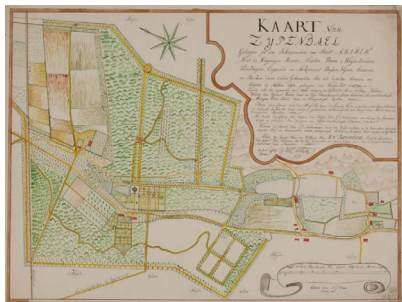
2 februari: huur van 4 negers die weglopers hebben achtervolgd. Uit geweest 4 dagen, geeft 8 gulden.

17 maart: een boot met 7 slaven, uit geweest 2 dagen, geeft 7 gulden.

31 oktober: een boot met 7 slaven, uit geweest 3 dagen, geeft 10 gulden en 10 stuivers.

31 december: drie negers achter de gedeserteerde salven aan; zijn nog niet geretourneerd.’

Uit: *Jaarafrekening van plantage Vossenburg*, eigendom van de Brantsensfamilie.

Kaart van landgoed Zypendaal, eigendom van de Arnhemse regentenfamilie Brantsen.

Johannes Stolk

‘Het belang dus der volken, van alle Maatschappijen, vordert het algemeenste nuttig onderricht. Ik beken, hierdoor lijden de overigen nadeel, maar wat is van meer aangelegenheid, dat het alle menschen wel gaat, of slechts eenige weinigen....Inderdaad, het is eene strafbaare inbreuk op de rechten des menschdoms, dat de meeste menschen zich dood zouden werken om de overige weinigen wijs en rijk te maken, en zelve in domheid en armoede te sterven.’

Uit: Johannes Stolk uit Velp, *Verhandeling over de noodzakelijkheid om den gemeenen man wijzer te maken*

Louise van Ommeren-Hengevelt

Borduurwerk van Louise van Ommeren-Hengevelt uit Driel. Louise was getrouwd met Jacob Jan van Ommeren, actief lid van de Vaderlandsche Sociëteit voor Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap in Arnhem.

Onder het borduurwerk staat de tekst:

‘Komt, daar onse harten bloeden, op het zien van slavernij.

Dat hier onse daden spreken, laten wij dit muisje vrij.’

Deurbriefjes

‘In Arnhem heeft ons uwe brutale, bokachtige bakkis zeer mishaat. Uw dikke pokkel sal bont en blauw geslagen worden. Wij sullen u op de rooster dragen Adieu stont donder.’

‘Zegt niets dat tegens u en onze regten streeft. Soo niet, zij gij ten wraak van Arnhemse burgerij. Gevloekt, gedoemt, veragt, hij sij wie ook sij.’

Voorbeelden van briefjes die onder de voordeur werden geschoven bij mensen in Arnhem. De eerste gericht tegen een patriot, de tweede tegen een oranjegezinde.

Slag om Arnhem

Tekening van N. Sonnenberg, afgebeeld is het Gevecht van de Franse troepen tegen de Pruisen bij hotel de Zon, net buiten de Rijnpoort. Deze strijd vond plaats na Napoleons mislukte veldtocht naar Rusland.

Weg met de stadsmuur

'26 december. In den Raad wordt besloten, aan Zijne Majesteit te verzoeken, overeenkomstig het decreet van 21 juli, de vestingwerken dezer stad aan dezelve over te dragen, teneinde den behoeftigen ingezetenen door arbeid het leed der armoede te verzachten. Er wordt een begin gemaakt met den verkoop van alle boomen op den wal tussen de St. Eusebiuspoort en St. Walburg. De opbrengst strekt tot dagloon voor de arme ingezetenen, die voor 't slechten der wallen bij wijze van werkverschaffing in dienst worden gesteld.'

Treinverbinding

Panorama van Arnhem met eerste treinverbinding.

'Burgemeester en wethouders zullen niet nodig hebben de ingezetenen op te merken, welke belangrijke gevolgen voor hen uit de net voltooide spoorweg kunnen voortvloeien. In de nauwste betrekking, door bespoedigende middelen van vervoer, tot de hoofdstad van het rijk gebracht, zal eenieder het hoge en weldadige belang dier gevolgen beseffen, en zal dan ook deze dag, voor onze stad, een grote feestdag uitmaken. Wij nodigen de ingezetenen uit, de feestdag op een betamenlijke wijze te vieren en met vreugde, door het uitsteken van vlaggen aan den dag te leggen.'

Arbeiderswoningen in Klarendal

De negen onbewoonbare huisjes [aan de Hommelse weg] verkeeren allen in een zeer bouwvalligen toestand; de gebroken glasruiten zijn met papier dichtgeplakt. De steenen vloer is bij eenigen veel minder dan in menig varkenshok, de drempel gelijk met den beganen grond. Het dak is niet onderhouden, vol openingen. Varkenshokken en mestvaalten bevinden zich direct vóór de woningen. Eén van deze hoogst gebrekkige menselijke verblijfplaatsen is bij uitstek slecht, omdat bij veel regen zeer vuil en stinkend gootwater in het huis stroomt.

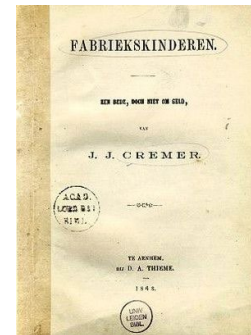
Uit: Algemeen verslag omtrent den toestand der Arbeiderswoningen te Arnhem

Arnhemse Courant

‘Thans vooral is een ruime, liberale herziening der grondwet behoeft!’

Fabriekskinderen

Het boek ‘Fabriekskinderen. Een bede, doch niet om geld’ is geschreven door de aan de Velperplein wonende Jan Cremer. Hij was geschrokken van de werkomstandigheden van de kinderen in de bandfabriek. Hij eindigt met een emotionele oproep aan de koning:

‘Doorluchtige Vorst! Edele en Grootmagtige wetgevers in den Staat! Ziet: aan uwe en mijne kleederen, waaraan de handjes dier kleinen werkten, kleven droppelen bloeds; ja de droppelen bloeds der arme in Nederland vermoorde fabriekskinderen.’

Bronbeek

De in Batavia geboren Jan van Braam kocht een villa op het landgoed te Bronbeek. Vier jaar later kwam dat in bezit van koning Willem III. Hij besloot er een Koloniaal Militair Invalidenhuis te vestigen.

Achter de bestaande villa, die als commandantswoning diende, opende in vijftien jaar na Jans aankoop het nieuwe rusthuis zijn deuren.

Werklieden Vereniging Sint-Joseph

Het huidige Posttheater was oorspronkelijk het verenigingsgebouw van de Rooms Katholieke Werklieden Vereniging van Sint-Joseph. Later – vanaf 1945 – stond het bekend als het KAB-gebouw (Katholieke Arbeidersbeweging)

Rode Vaandel

‘Bij het viaduct werd plotseling door de politiemacht een nieuwen aanval op het vaandel gedaan. Een woedend gevecht ontstond. Rechts en links werden houwen uitgedeeld, tot op vrouwen toe. Een socialistische jongeling lag op den grond met ne politieman om het vaandel worstelend doch ontving een ander drie houwen op den schedel. Een andere jongeling [van de politie], het bloed van de gewonde hem op de hand gespat, oplikkende, vloog op het veroverde vaandel toe en scheurde het aan flarden.’

Uit: *Recht Voor Allen*

Vrouwenkiesrecht

Een feestelijke bijeenkomst van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht.
In het midden Aletta Jacobs te gast.

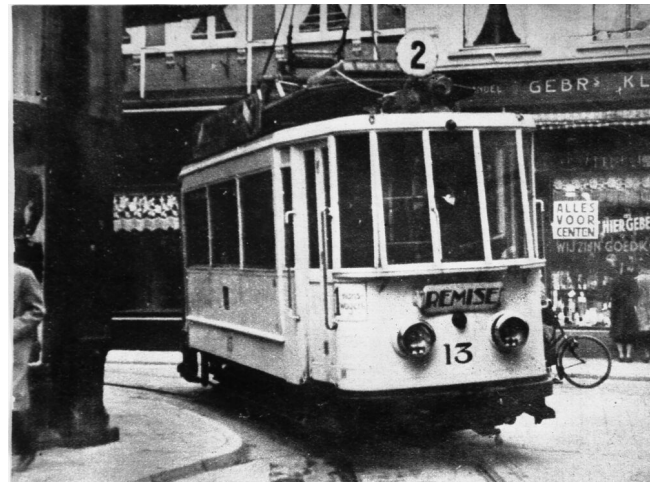

Nederlandse Kunstzijdefabriek

‘Toen ik in dienst trad bij Enka – voorheen de Nederlandse Kunstzijdefabriek – waren mijn eerste werkzaamheden grondwerk en rioolbuizen aanleggen. Toen er na enige tijd een spinmachine gemonteerd was, kwamen de eerste voorbereidingen voor de kruimels. Met een handwagen en een halve baal cellulose ging ik naar een boekbinder in de Driekoningendwarsstraat. Die hakte er verder met een snoeimachine repen van. Na terugkomst werden ze gedrenkt in emmers met loog.’

Uit: Dendermonde, M. (1961). *Nieuwe tijden, nieuwe schakels. De eerste vijftig jaren van de A.K.U.*

Tram

Een tram van lijn 2 draait juist de hoek Bakkerstraat-Vijzelstraat in.
De winkelreclame op de achtergrond ‘alles voor centen’ kenmerkt deze tijd.

Werkverschaffing

'We beleven een zeer moeilijken tijd, onze geheele samenleving is ontwricht. Duizenden menschen zijn werkloos, een groot gedeelte dezer menschen heeft nooit of bijna nooit werkloosheid gekend. Hebt u wel voldoende er over nagedacht, dat het ontvangen van steun demoraliserend werkt op fatsoenlijke werklieden, welke altijd door werken zichzelf hebben kunnen redden? Practische werkverschaffing is daarom verre te verkiezen. Helpt dus, zoveel u kunt, het leger van werkloozen verminderen. Ziet om u heen of u niet kunt laten werken, door uwe timmerman, metselaar, schilder, behanger, stucadoor, loodgieter, smid, etc!'

Uit: *Arnhemse Courant*, 3 februari

Rijnbrug

Foto van de eerste vaste brug over de Rijn een jaar na de opening.

Aan de overkant van de Rijn zijn de eerste huizen rondom de Graslaan in Malburgen-Oost in aanbouw.

Normaal leven in bezetting

'Maandag 16 augustus
's Middags ben ik weer de stad ingegaan. En maar weer een ijsje genomen bij 'Zilli'. Na het eten hebben paps, mams en ik een wandeling naar Elden gemaakt. Mams is de boeren gaan aflopen en kwam terug met druiven, peren en pruimen. Ondertussen cirkelden als maar vliegtuigen boven ons. Toen kwamen zware bommenwerpers. Heel laag! Bij de brug was wel controle, maar ze hebben ons niet aangehouden. Gelukkig niet, want het is ten strengste verboden fruit of groenten te vervoeren.'

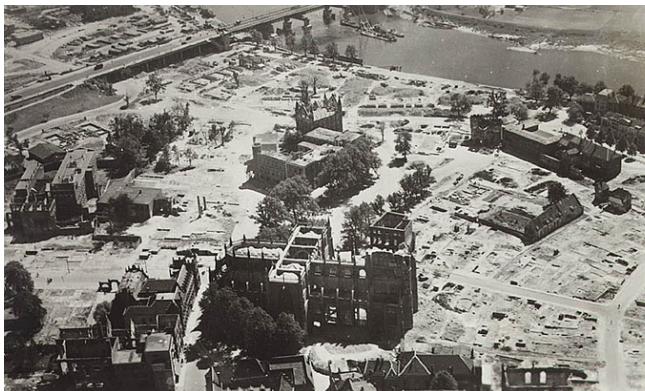
Uit: Valk, F. (2004) *Scholier in oorlogstijd*

Joods bejaardenhuis

'Mijn man is nog gedwongen tot een groot, naar karwei. Naast het Paleis van Justitie op de Markt was een joods bejaardenhuis. De mensen waren er weggehaald en hij moest helpen de boel daar leeg te halen. Ons huis hadden de Duitsers al eerder gevorderd. Toen we naar Westerbork moesten vertrekken, hebben we ons hondje bij de burens achtergelaten.'

Mevrouw Branco Mogendorff,
in Klijn, M. (2003) *De stille slag*.

Opruimen

De verwoeste binnenstad van Arnhem, begin 1946 na de eerste opruimwerkzaamheden.

Sonsbeekpark

Foto van de ingang van Sonsbeekpark met op de achtergrond de Witte Villa.

Burgemeester Matser

‘Ook in dit jaar zal veel van uw ijver en studie, van uw liefde voor onze goede stad worden gevraagd. Laten wij het elkaar niet verhelen: de Arnhem leeft weer. Ik wil van deze plaats openlijk hulde brengen aan die burgers, die op zo krachtige wijze er voor zorg gedragen hebben, dat het leven in onze stad zich zoo voorspoedig herstelde en verder ontplooidde. Het Arnhemse gemeentebestuur en de Arnhemse burgerij zijn bereid hard te werken aan het welzijn hunner stad. Ik hoop dat onder Gods besten Zegen dit jaar voor onze stad een goed jaar moge worden.’

Chris Matser, *Nieuwjaarsrede tot de raadsvergadering van Arnhem.*

Het Dorp

Foto van actie ‘Open Het Dorp’ met Mies Bouwman met de eerste vrouwelijke minister Marga Klompé , 1962

Kunstkring De Kameleon

‘Dagenlang had ik door de binnenstad gelopen op zoek naar een ruimte als ontmoetingsplaats voor kunstenaars plus een atelier voor mezelf, tot ik in de Luthersestraat belandde. Nummer 18. In korte tijd, hooguit twee weken later, hadden we ongeveer tweehonderd leden voor de jazzsociëteit en vond het eerste concert plaats. De Kameleon bestond en werd al gauw een ontmoetingsplek voor oudere en vooral veel jonge ‘artisten. Het spel kan beginnen.’

Kameleonoprichter Jacques Magendans.
Uit: Jacobs, I.D. (2012) *Kunstkring De Kameleon*

Trio

Romana van Maanen-Brida kwam naar Arnhem om in IJssalon Trio van haar broer aan de Steenstraat te werken. Zij werd de beheerster van verschillende AKU-pensions zoals Casa d'Italia, Kastanjelaan 49. Hier staat zij tussen de daar verblijvende Italiaanse gastarbeiders van de AKU.

Tijdvak 1

jagers en boeren

1. De levenswijze van jagers-verzamelaars.
2. Het ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen.
3. Het ontstaan van de eerste stedelijke gemeenschappen.

Tijdvak 2

Grieken en Romeinen

4. De ontwikkeling van wetenschappelijk denken en het denken over burgerschap en politiek in de Griekse stadstaat.
5. De groei van het Romeinse imperium waardoor de Grieks-Romeinse cultuur zich in Europa verspreidde.
6. De klassieke vormtaal van de Grieks-Romeinse cultuur.
7. De confrontatie tussen de Grieks-Romeinse cultuur en de Germaanse cultuur van Noordwest-Europa.
8. De ontwikkeling van het jodendom en het christendom als de eerste monotheïstische godsdiensten.

Tijdvak 3

monniken en ridders

- 9. De verspreiding van het christendom in geheel Europa.
- 10. Het ontstaan en de verspreiding van de islam.
- 11. De vrijwel volledige vervanging in West-Europa van de agrarisch-urbane cultuur door een zelfvoorzienende agrarische cultuur, georganiseerd via het hofstelsel en horigheid.
- 12. Het ontstaan van feodale verhoudingen in het bestuur.

Tijdvak 4

steden en staten

- 13. De opkomst van handel en ambacht die de basis legde voor het herleven van een agrarisch-urbane samenleving.
- 14. De opkomst van de stedelijke burgerij en de toenemende zelfstandigheid van steden.
- 15. Het conflict in de christelijke wereld over de vraag of de wereldlijke dan wel de geestelijke macht het primaat behoorde te hebben.
- 16. De expansie van de christelijke wereld naar buiten toe, onder andere in de vorm van de kruistochten.
- 17. Het begin van staatsvorming en centralisatie.

Tijdvak 5

ontdekkers en hervormers

- 18. Het begin van de Europese overzeese expansie.
- 19. Het veranderende mens- en wereldbeeld van de renaissance en het begin van een nieuwe wetenschappelijke belangstelling.
- 20. De hernieuwde oriëntatie op het erfgoed van de klassieke oudheid.
- 21. De protestantse reformatie die splitsing van de christelijke kerk in West-Europa tot gevolg had.
- 22. Het conflict in de Nederlanden dat resulteerde in de stichting van een Nederlandse staat.

Tijdvak 6

regenten en vorsten

- 23. Het streven van vorsten naar absolute macht.
- 24. De bijzondere plaats in staatkundig opzicht en de bloei in economisch en cultureel opzicht van de Nederlandse Republiek.
- 25. Wereldwijde handelscontacten, handelskapitalisme en het begin van een wereldeconomie.
- 26. De wetenschappelijke revolutie.

Tijdvak 7

pruiken en revoluties

- 27.** Rationeel optimisme en 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen.
- 28.** Voortbestaan van het ancien regime met pogingen om het vorstelijk bestuur op eigentijdse verlichte wijze vorm te geven (verlicht absolutisme).
- 29.** Uitbouw van de Europese overheersing, met name in de vorm van plantagekoloniën en de daarmee verbonden transatlantische slavenhandel, en de opkomst van het abolitionisme.
- 30.** De democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap.

Tijdvak 8

burgers en stoommachines

- 31.** De industriële revolutie legde de basis voor een industriële samenleving.
- 32.** Discussies over de 'sociale kwestie'.
- 33.** De moderne vorm van imperialisme die verband hield met de industrialisatie.
- 34.** De opkomst van emancipatiebewegingen.
- 35.** Voortschrijdende democratisering, met deelname van steeds meer mannen en vrouwen aan het politieke proces.
- 36.** De opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme.

Tijdvak 9

wereldoorlogen

- 37.** Verwoestingen op niet eerder vertoonde schaal door massavernietigingswapens en de betrokkenheid van de burgerbevolking **38.** De crisis van het wereldkapitalisme.
- 39.** Vormen van verzet tegen het West-Europese imperialisme.
- 40.** Het in praktijk brengen van de totalitaire ideologieën communisme en fascisme / nationaal-socialisme.
- 41.** De rol van moderne propaganda- en communicatiemiddelen en vormen van massaorganisatie.
- 42.** Het voeren van twee wereldoorlogen.
- 43.** Racisme en discriminatie die leidden tot genocide, in het bijzonder op de joden.
- 44.** De Duitse bezetting van Nederland.

Tijdvak 10

televisie en computer

- 45.** De dekolonisatie maakte een eind aan de westerse hegemonie in de wereld.
- 46.** De verdeling van de wereld in twee ideologische blokken in de greep van een wapenwedloop en de daaruit voortvloeiende dreiging van een atoomoorlog.
- 47.** De toenemende westerse welvaart die vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw aanleiding gaf tot ingrijpende sociaal-culturele veranderingsprocessen.
- 48.** De eenwording van Europa.
- 49.** De ontwikkeling van pluriforme en multiculturele samenlevingen.

